

COMPETÈNCIES EDUCATIVES. REVISIÓ CONCEPTUAL, CRONOLÒGICA I BIBLIOGRÀFICA

Joan Mallart i Navarra
Universitat de Barcelona

RESUM

S'intenta presentar una revisió del concepte de competència educativa a partir de diversos autors representatius. També es revisen diverses tipologies de competències segons autors i estudis internacionals, centrant-se sobretot en el currículum català actualment vigent. Per poder presentar de forma sintètica el conjunt revisat s'han utilitzat quadres comparatius, i un quadre cronològic del desenvolupament del moviment de competències d'aprenentatge. S'hi inclou un considerable recull bibliogràfic com a resultat de la revisió.

PARAULES CLAU: competència educativa, competència d'aprenentatge, competència bàsica, currículum, ensenyament de competències.

EDUCATIONAL SKILLS. CONCEPTUAL, CHRONOLOGICAL AND LITERATURE REVIEW

ABSTRACT

In this article, we attempt to present a review of the concept of educational competencies according to several representative authors. We also review some types of competencies classified by authors and international studies, focusing particularly on the Catalan curriculum. To present the review in summary form, comparison tables are used, including a table of the chronological development of the learning competencies movement. As a result of the review, a considerable bibliography is attached.

KEYWORDS: educational competence, learning competence, key skills, curriculum, teaching of competencies.

L'origen del moviment de competències es pot trobar, segons alguns autors, en l'àmbit de la formació laboral o professional i, segons altres autors, en l'àmbit escolar. També podria molt ben ser que hagués aparegut en tots dos àmbits alhora. El cert és que, per influència d'institucions internacionals (Banc Mundial, OCDE, Comunitat Europea, espai europeu d'educació superior...) avui es troba a primera línia tant en el disseny de les necessitats formatives dels estudis superiors i professionals, com en els currículums de l'educació primària i secundària.

1. REVISIÓ DEL CONCEPTE DE COMPETÈNCIA

Tant la llei estatal (LOE, 2006, article 6.1) com la llei catalana (LEC, 2009, article 52.1) defineixen el currículum amb la incorporació de les competències educatives. Aquesta és una novetat essencial. I s'espera que aquesta referència arribi a influir en les pràctiques educatives a partir d'ara. Però no serà pas fàcil si no es té clar el concepte i les repercussions que s'espera que es produeixin.

Cal dir que el camp és alhora complex i ambigu. El mateix terme significant s'aplica a conceptes o significats diferents. Altres vegades, diferents termes s'apliquen al mateix concepte. En el camp semàntic hi trobem termes com: *competència*, *habilitat*, *aptitud*, *destresa*, *skill*, *capacitat*... I també *coneixement* (saber), *capacitat* (competència, saber fer), *habilitat*, *actitud* (saber ser)... Som davant d'un concepte que presenta una polisèmia que sembla augmentar amb l'ús. Aquí, nosaltres no acceptarem dedicar ni un minut a una orientació conductista que porti a pensar en vells enfocaments superats d'ensenyament per objectius.

Parlem d'un saber fer complex, resultat de la integració, mobilització i adequació de capacitats, coneixements, actituds i habilitats, utilitzats eficaçment en situacions que tinguin un caràcter comú (Lasnier, 2000). També es defineix com una capacitat o habilitat per efectuar tasques o fer front a situacions diverses de forma eficaç, en un context determinat, i per això és necessari mobilitzar actituds, habilitats i coneixements, al mateix temps i de forma interrelacionada (Zabala i Arnau, 2007).

Les competències educatives no són —o no s'haurien de convertir en— objectius operatius conductistes que defineixen per si sols el que cal ensenyar. Tampoc no s'acosten a una aplicació tecnoburocràtica de plans preestablerts «científicament». Ni són merament capacitats, habilitats o hàbits ja que volen anar més enllà de la realització per poder construir coneixement sòlid a partir de la pràctica. Així, doncs, optar per un model d'ensenyament-aprenentatge basat en competències no significa de cap manera la renúncia del coneixement acadèmic, i proposa de relacionar-lo de manera més potent amb la realitat.

La distinció aristotèlica entre potència i acte és la mateixa que feia Chomsky respecte de *competence* i *performance* (competència i actuació). Parlem d'una capacitat d'*utilitzar coneixements i habilitats*, de manera *transversal i interactiva*, en *contextos i situacions* que requereixin la intervenció de coneixements *vinculats a diferents sabers*, cosa que implica la comprensió, reflexió i discerniment tenint en compte la dimensió social de cada situació. Segons el programa «Eurydice», es tracta d'una capacitat d'actuar, de fer una tasca, en un context determinat. Els quadres 1 i 2 acaben de mostrar els elements o trets comuns del concepte, segons els principals autors.

2. TIPOLOGIA DE COMPETÈNCIES

Des del punt de vista de la competència laboral o professional, es parla de competències bàsiques, genèriques o transversals i específiques. La primera d'aquestes, comuna a tota la població escolar i assolible al final del període obligatori, es refereix a les capacitats elementals de lectura i expressió oral i escrita, així com el càlcul i algunes habilitats més imprescindibles. Són competències *genèriques* o *transversals* aquelles que es troben de manera comuna i general en diverses ocupacions i branques de l'activitat productiva, com la capacitat de treballar en equip, planificar, negociar, etc. I es consideren *específiques* les competències de tipus tècnic especialitzat vinculades a un camp o a una funció determinades. Traslladades al currículum de l'escola, les segones coincideixen amb els eixos transversals i les terceres són més aviat pròpies d'una assignatura determinada.

Pozo i Monereo (2007) agrupen les competències en quatre blocs: *a)* les relacionades amb la gestió del coneixement i de l'aprenentatge; *b)* les que faciliten l'accés al món del treball; *c)* les que afavoreixen la convivència i les relacions socials, i *d)* les que fan referència a l'autoestima i ajustament personal. De les darreres, també en podem dir *competència emocional*, com fa, entre altres autors, Bisquerra al volum 1 d'aquesta *Revista Catalana de Pedagogia*.

A través dels quadres que segueixen podrem veure com s'han presentat agrupades totes aquestes competències i com es troben en els diferents reculls dels principals estudis internacionals. Garagorri (2007) mostra en uns quadres exhaustius de quina manera s'agrupen en els currículums de diferents països, inclòs el nostre. També hi volem destacar molt especialment que, a l'Estat i a Catalunya, es treballa amb un sistema de vuit competències que, d'una manera o l'altra, són presents en quasi tots els altres quadres classificatoris.

Per comprendre millor el quadre 8, cal tenir present que el projecte Tuning es refereix a la formació universitària.

QUADRE 1
Elements del concepte de competència*

<i>Catalunya</i>	<i>Curriculum belga</i>	<i>Jonnaert, Lawvaers i Peltier (1990)</i>	<i>Meirieu (1991)</i>	<i>Perrenoud (1997)</i>	<i>Pallascio (2000)</i>	<i>Roegiers (2007)</i>
Capacitat d'utilitzar coneixements, habilitats i actituds de manera transversal	Una competència és una aptitud per posar en pràctica un conjunt organitzat de sabers, saber fer i actituds	Capacitats	Un saber identificat	Recursos	Disposicions de naturalesa cognitiva, afectiva, reflexiva, contextual	Poden actuar
En contextos i situacions que requereixen la intervenció de coneixements vinculats a diferents sabers	Capacitats que es poden seleccionar i coordinar	Saber identificat que és posat en joc	Recursos que són mobilitzables (actives)	Mobilització experimental a través del concepte de disposició	En funció de capacitats integrades en la persona, més enllaç de coneixements purament escolars o teòrics	
Per resoldre problemes diversos de la vida real	Permeten aconseguir cert nombre de tasques	La representació de la situació pel subjecte	Una situació determinada	Un tipus definit de situacions	Situacions problema	En situació
	Respondre més o menys pertinentment a la sol·licitud de representació de la situació	Una combinació apropiada de capacitats	Procedir eficaçment	Una acció responsable, és a dir, dissenyada, administrada i aplicada amb total coneixement de causa		

* Els quadres 1 i 2 es basen en adaptacions lliures de les propostes presentades en diferents publicacions per autors com: Jonnaert, Díaz Barriga, Denyer, Furnémont, Poulain i Vanloubbeek.

QUADRE 2
Característiques del concepte de competència

	<i>Mobilització de recursos</i>	<i>Exigència d'acció</i>	<i>Família de situacions</i>	<i>Caràcter disciplinari</i>	<i>Avaluabilitat</i>
<i>Meirieu (1991)</i>	Capacitats, materials	Posada en joc	Camp nocióal	Camp disciplinari	Domini
<i>Legendre (1993)</i>	Coneixements		Circumscripció	Problemes específics	Habilitat adquirida
<i>Le Boterf (1995)</i>	Coneixements	Saber entrar en acció	Context donat		Fer front... realitzar
<i>Perrenoud (1997)</i>	Coneixements	Saber entrar en acció	Tipus definit de situacions	Ordre disciplinari	Actuar eficaçment
<i>Roegiers (2001)</i>	Conjunt integrat	Amb vista a resoldre	Família de situacions problema	Caràcter sovint disciplinari	Possibilitat... resoldre
<i>Beckers (2002)</i>	Sabers, recursos externs	Tasca complexa	Família de tasques		Fer front eficaçment
<i>Scallon (2004)</i>	Sabers, saber fer, recursos interns i externs	Mobilitza, utilitza	Situacions variades		Amb enter coneixement

QUADRE 3
Destreses per al segle XXI
(North Central Regional Educational Laboratory, NCREL, 2001)

<i>Alfabetització a l'era digital</i>	Alfabetisme bàsic (llegir i escriure), científic, econòmic i tecnològic Alfabetisme visual i d'informació Alfabetisme multicultural i consciència global
<i>Pensament creatiu</i>	Capacitat d'adaptació, administració de la complexitat i autodirecció Curiositat, creativitat i presa i acceptació de riscos Pensament complex, d'ordre superior i raonament reflexiu
<i>Comunicació efectiva</i>	Treball en equip, col·laboració i destreses interpersonals Responsabilitat personal, social i cívica Comunicació interactiva
<i>Alta productivitat</i>	Establiment de prioritats, planificació i gestió per obtenir resultats Ús efectiu d'eines per al món real Productes rellevants i d'alta qualitat

QUADRE 4
Coincidència amb les competències de la Comissió Europea

<i>Competències clau</i> <i>(Comissió Europea, 2004)</i>	<i>Competències bàsiques</i> <i>(LOE 2006)</i>
1. Comunicació en la llengua materna 2. Comunicació en una llengua estrangera	1. Competència en comunicació lingüística
3. Competència matemàtica i competències bàsiques en ciència i tecnologia	2. Competència matemàtica 3. Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic
4. Competència digital	4. Tractament de la informació i competència digital
5. Aprendre a aprendre	7. Competència per aprendre a aprendre
6. Competències interpersonals i cíviques	5. Competència social i ciutadana
7. Esperit emprenedor	8. Autonomia i iniciativa personal
8. Expressió cultural	6. Competència cultural i artística

QUADRE 5
Competències clau o bàsiques definides per DeSeCo
(Definition and Selection of Key Competencies)

Actuar de manera autònoma	Capacitat de defensar i afirmar els seus drets, els seus interessos, les seves responsabilitats, els seus límits i les seves necessitats Capacitat de projectar i fer plans de vida i projectes personals Capacitat d'actuar des d'una perspectiva global tenint present el conjunt de la situació
Utilitzar eines i recursos de manera interactiva	Capacitat d'utilitzar el llenguatge, els símbols i els textos de manera interactiva Capacitat d'utilitzar el coneixement i la informació de manera interactiva Capacitat d'utilitzar la innovació tecnològica de manera interactiva
Interactuar en els grups socialment heterogenis	Capacitat d'establir bones relacions amb els altres Capacitat de cooperar Capacitat de controlar i resoldre conflictes

QUADRE 6
Competències bàsiques del currículum català

Competències bàsiques	Comunicatives	1. Competència comunicativa lingüística i audiovisual <hr/> 2. Competències artística i cultural	per aprendre a	Ser i actuar de manera autònoma
	Metodològiques	3. Tractament de la informació i competència digital <hr/> 4. Competència matemàtica <hr/> 5. Competència d'aprendre a aprendre		Pensar i comunicar
	Personals	6. Competència d'autonomia i iniciativa personal		Descobrir i tenir iniciativa
	Conviure i habitar el món	7. Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic <hr/> 8. Competència social i ciutadana		Conviure i habitar el món

QUADRE 7
Competències implicades amb les àrees del currículum (Lara, 2008)

<i>Competències bàsiques</i>	<i>Àrees implicades d'educació primària</i>	<i>Àrees implicades d'educació secundària</i>
1. Competència comunicativa lingüística i audiovisual	Llengua i literatura catalana Llengua i literatura castellana Llengua estrangera Educació artística Totes les àrees	Llengua i literatura catalana Llengua i literatura castellana Llengua estrangera Educació artística Totes les àrees
2. Competències artística i cultural	Llengua i literatura catalana Llengua i literatura castellana Llengua estrangera Educació artística Totes les àrees	Llengua i literatura catalana Llengua i literatura castellana Llengua estrangera Educació artística Totes les àrees
3. Tractament de la informació i competència digital	Totes les àrees	Informàtica Tecnologia Totes les àrees
4. Competència matemàtica	Matemàtiques Coneixement del medi natural, social i cultural	Matemàtiques Ciències de la naturalesa Ciències socials, geografia i història Tecnologia, informàtica
5. Competència d'aprendre a aprendre	Totes les àrees	Totes les àrees
6. Competència d'autonomia i iniciativa personal	Totes les àrees	Totes les àrees
7. Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic	Coneixement del medi natural, social i cultural Educació física	Ciències de la naturalesa Ciències socials, geografia i història, tecnologia Educació física
8. Competència social i ciutadana	Educació per a la ciutadania i els drets humans Totes les àrees	Educació per a la ciutadania Educació ètica i cívica Totes les àrees

QUADRE 8

*Competències instrumentals, interpersonal i sistèmiques segons el Projecte Tuning
(González i Wagenaar, 2003)*

<i>Competències instrumentals</i>	<i>Competències interpersonal</i>	<i>Competències sistèmiques</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Capacitat d'anàlisi i síntesi • Capacitat d'organitzar i planificar • Coneixements generals bàsics • Coneixements bàsics de la professió • Comunicació oral i escrita en la pròpia llengua • Coneixement d'una segona llengua • Habilitats bàsiques de maneig de l'ordinador • Habilitats de gestió de la informació • Resolució de problemes • Presa de decisions 	<ul style="list-style-type: none"> • Capacitat crítica i autocrítica • Treball en equip • Habilitats interpersonal • Capacitat de treballar en un equip interdisciplinari • Capacitat per comunicar-se amb experts d'altres àrees • Apreciació de la diversitat i multiculturalitat • Habilitat de treballar en un context internacional • Compromís ètic 	<ul style="list-style-type: none"> • Capacitat d'aplicar els coneixements a la pràctica • Habilitat d'investigació • Capacitat d'aprendre • Capacitat per adaptar-se a noves situacions • Capacitat per generar noves idees (creativitat) • Lideratge • Coneixement de cultures i costums d'altres països • Habilitat per treballar de forma autònoma • Disseny i gestió de projectes • Iniciativa i esperit emprendedor • Preocupació per la qualitat • Motivació de rendiment

QUADRE 9
Competències i matèries dels currículums nacionals

<i>Catalunya 2007</i>	<i>Pla d'acció Comissió Europea 2002</i>	<i>Grup d'experts nacionals 2002</i>	<i>França 2006 Decret de socle commun 2007</i>	<i>Regne Unit 2007</i>	<i>Portugal 2007</i>
Competència comunicativa lingüística i audiovisual	Lectura i escriptura Llengües estrangeres	Comunicació en llengua materna Comunicació en llengües estrangeres	Domini de la llengua francesa Pràctica de la llengua estrangera	Comunicació	Llengua portuguesa Llengua estrangera
Competència matemàtica	Càlcul, matemàtica, ciència i tecnologia	<i>Numeratie</i> , competències en matemàtiques, ciència i tecnologia	Competència de base de matemàtiques, cultura científica i tecnològica	Càlcul	Coneixements científics i tecnològics Relació harmoniosa entre cos i espai
Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic					
Tractament de la informació i competència digital	Cultura tecnològica (i TIC)	TIC	Domini de les tècniques més usuals de les TIC	TIC	Procediments per transformar la informació en coneixement
Competències artística i cultural	Sensibilització cultural	Cultura general	Cultura humanista		Coneixements culturals
Competència social i ciutadana	Competències socials i personals	Competències interpersonals i cíviques	Competències socials i cíviques	Treball en equip	Cooperació i treball en comú
Competència d'autonomia i iniciativa personal	Esperit d'empresa	Esperit d'empresa	Autonomia i iniciativa		Autonomia, responsabilitat i creativitat
Competència d'aprendre a aprendre	Aptituds que permetin aprendre a aprendre	Aprendre a aprendre	Millora del propi aprenentatge	Resolució de problemes	Metodologies de treball i d'aprenentatge Resolució de problemes i presa de decisions

3. EVOLUCIÓ CRONOLÒGICA

Algunes de les obres que, al nostre parer, han influït en el panorama internacional apareixen aquí consignades juntament amb documents de congressos, recerques i altres fites. El procés continua avançant de manera inexorable, com es pot apreciar.

QUADRE 10
Cronologia d'esdeveniments i obres sobre competències

1965	Chomsky: competència lingüística
1972	Hymes: competència comunicativa
1972	UNESCO Informe Faure: aprendre a ser
1979	Leonard & Utz: <i>La enseñanza como desarrollo de competencias</i>
1994	Le Boterf: <i>De la compétence. Éssai sur un attracteur étrange</i>
1995	La Comissió Europea tracta per primera vegada les competències bàsiques en el <i>Llibre blanc sobre l'educació i la formació</i>
1996	Rey: <i>Les compétences transversales en question</i>
1996	CCC Consell de la Cooperació Cultural (Consell d'Europa)
1996	UNESCO Informe Delors: <i>L'educació, hi ha un tresor amagat a dins</i> . Informe per a la UNESCO de la Comissió Internacional sobre Educació per al segle XXI
1997	Lévy-Leboyer: <i>Gestión de las competencias: cómo analizarlas, cómo evaluarlas, cómo desarrollarlas</i>
1997	Perrenoud: <i>Construire des compétences dès l'école</i>
1997	Competències terminals en el currículum francòfon de Bèlgica
1998	FREREF Estudi impulsat pel Consell Superior d'Avaluació del Sistema Educatiu, conjuntament amb les Conselleries d'Educació de les Balears i les Canàries, dirigit per Jaume Sarramona
1999	OCDE DeSeCo Simpòsium a Neufchâtel sobre definició i selecció de competències essencials per a la vida de les persones i el bon funcionament de la societat

QUADRE 10 (*Continuació*)
Cronologia d'esdeveniments i obres sobre competències

2000	Identificació de les competències bàsiques en l'ensenyament obligatori
2000	Lasnier: <i>Réussir la formation par compétences</i>
2000	OCDE PISA
2001	Roegiers: <i>Une pédagogie de l'intégration: compétences et intégration des acquis dans l'enseignement</i>
2001	Inici d'avaluació de les competències bàsiques a càrrec del Consell Superior d'Avaluació del Sistema Educatiu
2001	Informe del North Central Region Education Laboratory (NCREL)
2001	Morin, Edgar: <i>Els set sabers necessaris per al món d'avui</i>
2002	OCDE DeSeCo Simpòsium a Ginebra sobre Definició i Selecció de Competències essencials per a la vida de les persones i el bon funcionament de la societat
2002	Banc Mundial
2002	21st Century Skills
2002	Jonnaert: <i>Compétences et socioconstructivisme. Un cadre théorique</i>
2002	Eurydice
2002	Pla d'acció de la Comissió Europea i grup d'experts nacionals
2002	Conferència Nacional d'Educació de Catalunya
2003	OCDE PISA
2003	Tunning
2003	Congrés de Barcelona sobre competències bàsiques organitzat pel Consell Superior d'Avaluació del Sistema Educatiu sota la presidència de Jaume Sarramona
2004	Sarramona: <i>Las competencias básicas en la educación obligatoria</i>
2006	OCDE PISA
2006	Parlament Europeu i Consell d'Europa
2006	Llei orgànica d'educació (LOE)
2007	Decrets 172 i 173 /2007, currículum d'educació primària i secundària obligatòria de Catalunya
2008	Universitat de Barcelona: competències transversals per a tots els estudis
2009	Llei d'educació de Catalunya (LEC)

4. CONCLUSIONS CRÍTIQUES

La revisió bibliogràfica a la qual hem procedit i que presentem mereixeria unes anàlisis més profundes que no podem desenvolupar aquí, però que seria molt convenient que fossin realitzades i difoses. Trobaríem obres basades en criteris més aviat de tipus laboral o professional (incloent-hi també les competències professionals que han de tenir els educadors), altres obres específiques d'una competència acadèmica concreta (sigui transversal o específica), algunes poques crítiques amb el sistema (Gimeno, Pérez, Bolívar, Díaz Barriga...), unes de tipus internacional i finalment moltes que utilitzen les competències per treballar l'avaluació pedagògica (PISA). Alguns autors han marcat i estan marcant escola. Els seus treballs i els dels seus col·laboradors estan assessorant el desenvolupament de currículums de diversos països del seu continent i d'altres. És el cas de Jonnart (Quebec), Roegiers (Bèlgica) o Sarramona (Catalunya), entre d'altres.

El nostre punt de vista, tot i ser crític, és el d'acceptar plenament el nou enfocament i els reptes que suposen tant per a la metodologia didàctica, com per a l'avaluació. Des del moment que s'accepta el nou paradigma, ja no es poden usar els mateixos mètodes i estratègies ni d'ensenyament-aprenentatge, ni tampoc d'avaluació. Tant en un cas com en l'altre es treballaria amb situacions reals contextualitzades i una metodologia recomanable seria el mètode de problemes, de projectes o l'estudi de casos.

No trobem gaire encertat caure en un excés de llistes llargues, feixugues, prolixes, conductistes, «observables i avaluables», que portin a coneixements, o fins i tot a destreses fragmentàries. Més aviat proposem una formació sòlida i holística, integrada, que connecti transdisciplinàriament i que faci del coneixement i de l'actitud un veritable tresor al servei dels mateixos estudiants i de la societat.

Incloure en el currículum una relació de competències pot arribar a ser només una acció decorativa que respongui a unes modes passatgeres sense haver-hi res més profund. L'important seria que aquesta inclusió representés una oportunitat per impulsar canvis valuosos en les pràctiques docents. Si les competències del currículum són moltes, també solen ser excessivament abstractes i difícilment controlables. I, per tant, poc assolibles. L'important és l'aprenentatge.

L'enfocament per competències serà útil si pot servir per ajudar a introduir canvis fonamentals, contribuir a una veritable renovació didàctica que fa temps que s'espera. Els canvis principals s'haurien d'operar en:

a) El ritme de la vida escolar, evitant la fragmentació d'horaris i també de continguts. La tendència hauria d'anar cap a la transdisciplinarietat.

b) L'organització de les activitats i dels aprenentatges més relacionats amb situacions reals, cosa que implica l'ús de mitjans alternatius d'ensenyament basats en problemes i projectes.

c) El paper del professorat i de l'alumnat davant de la realitat i del coneixement, considerant aquest coneixement com un element que cal mobilitzar. Precisament el coneixement que va assimilant l'alumnat és el que dona sentit al treball didàctic.

d) Les relacions entre professors i alumnes, i entre ells i el coneixement. Especialment davant de situacions noves inèdites que exigeixin la planificació de seqüències d'ensenyament-aprenentatge més flexibles. S'inclou d'una manera natural la possibilitat d'haver d'improvisar decisions en el dia a dia.

e) Les pràctiques avaluadores, d'acord amb tota la metodologia proposada, no podrien ser d'altra manera que veritablement *formatives*.

Som conscients que aquesta revisió ha de continuar i que calen moltes més investigacions en transposicions i adaptacions didàctiques per a la pràctica. La principal aportació del nou enfocament per competències serà la proposta de canvi metodològic només si no cau en dissenys conductistes meticulosos, si no acaba en una burocratització i si no contribueix a la focalització innecessària en una producció mercantilista.

BIBLIOGRAFIA

- AGUADO, D.; ARRANZ, V. (2005). «Desarrollo de competencias mediante blended learning: un análisis descriptivo». *PIXEL-BIT. Revista de Medios y Educación*. Sevilla: Universidad de Sevilla, núm. 26 (juliol), 2005.
- ALONSO, Luis Enrique; FERNÁNDEZ, Carlos J.; NYSSSEN, José M. (2008). *El debate sobre las competencias*. Madrid: Aneca.
- ALSINA I PASTELLS, Ángel (2002). «De los contenidos a las competencias numéricas en la enseñanza obligatoria». *Uno* [Barcelona], núm. 29, p. 55-66.
- (2004). *Desarrollo de competencias matemáticas con recursos lúdico-manipulativos para niños y niñas de 6 a 12 años*. Madrid: Narcea.
- ARÀNEGA, Susanna (2008). *La programació en el nou currículum: Les competències bàsiques a l'educació primària*. Barcelona: Rosa Sensat.
- ARGUDÍN, Yolanda (2007). *Educación basada en competencias: Nociones y antecedentes*. Mèxic: Trillas.
- ARGÜELLES, A. [comp.] (1996). *Competencia laboral y educación basada en normas de competencia*. Mèxic: Limusa.

- ARRANZ, Íñigo (2009). «Competencias para la vida, competencias para ser feliz: itinerarios y propuestas». *Educadores*, núm. 229, p. 50-67.
- ARTACHO, Rafael (2007). «El modelo de competencias de la LOE y el currículo de Religión». *Religión y Escuela*, núm. 210, p. 18-29.
- AUBERT, Jacques; GILBERT, Patrick (2003). *L'évaluation des compétences*. Brussel·les: Mardaga.
- AUDIGIER, François (1998). *Concepts de base et compétences clé de l'éducation à la citoyenneté démocratique*. Estrasburg: Conseil de l'Europe. [DESC/CIT (98) 35]
- AUDIGIER, François; TUTIAUX-GUILLON, Nicole (dir.) (2008). *Compétences et contenus: Les curriculums en question*. Brussel·les: De Boeck.
- AVIA, M. Dolores (2007). «Competencias para la autoestima y el ajuste personal». *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 370, p. 36-38.
- BABRA, Anna; MONTANER, Pere (2007). «El paper del tutelatge en l'adquisició de les competències bàsiques». *Escola Catalana*, núm. 445, p. 26-27.
- BADIA, Antoni (2009). «Enseñar a ser competente en el uso de las TIC para manejar y transformar la información en conocimiento». *Aula de Innovación Educativa*, núm. 181, p. 13-16.
- BARNETT, R. (2001). *Los límites de la competencia: El conocimiento, la educación superior y la sociedad*. Barcelona: Gedisa.
- BARRIOS, E.; FONG, M. (2002). *Diseño curricular basado en competencias*. Santiago de Chile: Servicio Nacional de Capacitación y Empleo (INTECAP).
- BATINI, Federico; SARTO, Gabriel del; PERCHIAZZI, Matteo (2007). *Raccontare le competenze*. Milà: Transeuropa.
- BAUMERT, J. [et al.] (2000). *Self-regulated learning as a cross-curricular competence*. Alemania: OECD-PISA.
- BECKERS, J. (2002). *Développer et évaluer les compétences à l'école: vers plus d'efficacité et d'équité*. Brussel·les: Labor.
- BERNADUSSI, Luciano; FRANCESCO, Gabriella di (2002). *Formare per competenze: Un percorso innovativo tra istruzione e formazione*. Nàpols: Tecnodid.
- BERTRAND, O. (2000). *Evaluación y certificación de competencias y cualificaciones profesionales*. Madrid: UNESCO/OEI.
- BINKLEY, M.; STERNBERG, R.; JONES, S.; NOHARA, D. (1999). «An Overarching Framework for Understanding and Assessing Lifeskills». A: *Frameworks: Working Drafts*. Briefing materials for Adult Literacy and Lifeskills Survey National Study Managers meeting, Luxemburg.
- BISQUERRA ALZINA, Rafael (2002a). «Educació emocional: una proposta per al desenvolupament de competències per a la vida». *Revista Catalana de Pedagogia*, vol. 1, p. 95-122.
- (2002b). «La competencia emocional». A: ÁLVAREZ, Manuel; BISQUERRA, Rafael. *Manual de orientación y tutoría*. Barcelona: Praxis, p. 69-83.

- BISQUERRA ALZINA, Rafael (2003). «Educación emocional y competencias básicas para la vida». *Revista de Investigación Educativa (RIE)*, vol. 21, núm. 1, p. 7-43.
- BISQUERRA ALZINA, Rafael; PÉREZ ESCODA, Núria (2007). «Las competencias emocionales». *Educación XXI*, núm. 10, p. 61-82.
- BLAS, Francisco de Asís (2007). *Competencias profesionales en la formación profesional*. Madrid: Alianza.
- BODINEAU, P. (1997). «Les compétences, sont-elles ce qu'elles étaient?». *Cahiers Pédagogiques*, núm. 354, p. 55-56.
- BOLÍVAR BOTÍA, Antonio (2007). «El discurso de las competencias en España: educación básica y educación superior». *Revista de Docencia Universitaria (RedU)*, vol. 2, núm. 3. Disponible a: <http://www.um.es/ead/Red_U/m2/bolivar.pdf> [Consulta: 25 març 2010].
- (2008). *Ciudadanía y competencias básicas*. Sevilla: Fundación ECOEM.
- BOLTON, S. (1987). *Evaluation de la compétence communicative en langue étrangère*. París: Crédif-Hatier.
- BORREGO RIVAS, Manuel (2008). «Calcular: vivir acompañados con competencia tutorial». *Educadores*, núm. 225, p. 81-94.
- BOSMAN, C.; GERARD, F. M.; ROEGIER, X. (2000). *Quel avenir pour les compétences?* París-Brussel-les: De Boeck.
- BOUTIN, G.; JULIEN, L. L. (2000). *L'obsession des compétences. Son impact sur l'école et la formation des enseignants*. Mont-real: Éditions Nouvelles.
- BRUNET, I. (comp.) (2005). *Competencias, igualdad de oportunidades y eficacia de la formación continua*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid.
- BRUNNER, J. J. (2005). *Competencias para la vida: Proyecto DeSeCo*. Disponible a: <http://mt.educarchile.cl/mt/jjbrunner/archives/2005/12/_deseco_es_el_núm.html> [Consulta: 25 març 2010].
- BUNK, G. P. (1994). «La transmisión de las competencias en la formación y el perfeccionamiento profesionales de la RFA». *Revista Europea de Formación Profesional*, núm. 1, p. 8-14.
- BUTTIENS, Michel; LALANDE, Marie Françoise; RAYMOND, Marie-Josée (2007). *Élargir les possibilités et développer les compétences des jeunes: Un nouveau programme pour l'enseignement secondaire*. Quebec: Presses de l'Université Laval.
- CABA COLLADO, María Ángeles de la (2005). «Actividades de participación y desarrollo de competencias de ciudadanía en los libros de texto de educación primaria de la comunidad autónoma vasca (conocimiento del medio)». *Revista de Educación*, núm. 336, p. 377-396.
- CABRERIZOS, Jesús; RUBIO, M. Julia; CASTILLO, Santiago (2008). *Programación por competencias. Formación y práctica*. Madrid: Pearson; Prentice Hall.
- CALLÍS, Josep; CALLÍS, Carles (2007). «Competències matemàtiques: necessitats i perspectives». *Escola Catalana*, núm. 445, p. 9-13.

- CANALS CABAU, Roser (2008). «Un currículum per a l'adquisició de competències: De l'aula al món i del món a l'aula». *Perspectiva Escolar*, núm. 321, p. 74-85.
- CANO, Elena (2006). *Com millorar les competències dels docents: Guia per a l'autoavaluació i el desenvolupament de les competències del professorat*. Barcelona: Graó (versió castellana: *Cómo mejorar las competencias de los docentes: guía para la autoevaluación y el desarrollo de las competencias del profesorado*. Barcelona: Graó, 2005).
- (2008). «La evaluación por competencias en la educación superior». *Profesorado*, vol. 12, núm. 3. Monogràfic. Disponible a: <<http://www.ugr.es/~recfpro/rev123COL1.pdf>> [Consulta: 25 març 2010].
- CANTO-SPERBER, M.; DUPUY, J. P. (2001). «Competencies for the Good Life and the Good Society». A: RYCHEN D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*, p. 67-92. Göttingen, Alemanya: Hogrefe & Huber.
- CAÑAS, Ana; MARTÍN-DÍAZ, María Jesús; NIEDA, Juana (2007). *Competencia en el conocimiento y la interacción con el mundo físico. La competencia científica*. Madrid: Alianza.
- CARRERAS, J.; PERRENOUD, P. (2005). «El debat sobre les competències a l'Ensenyament Universitari». *Quaderns d'Innovació Universitaria, ICE-UB*, núm. 5, p. 1-54.
- CARSON, J. (2001). «Defining and Selecting Competencies: Historical Reflections on the Case of IQ». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*. Göttingen, Alemanya: Hogrefe & Huber, p. 32-44.
- CASTAÑO PONCE, Inmaculada (2009). «El marco general de la educación por competencias». *Educadores*, núm. 229, p. 8-19.
- CASTELLÓ, Antoni (2000). «Limitaciones del concepto de "capacidad"». *Educar*, núm. 26.
- CAZZARO, J. P.; NOËL, G.; POURBAIX, F.; TILLEUIL, P. (1999). *Des compétences terminales en mathématique* [en línia]. Mons (Bèlgica): Université de Mons-Hainaut. <http://www.enseignement.be/index.php?page=23827&do_id=1722&do_check=> [Consulta: 30 juliol 2009].
- CEPEDA, J. M. (2004). «Metodología de la enseñanza basada en competencias». *Revista Iberoamericana de Educación*, (34/4). Disponible a: <<http://www.rieoei.org/deloslectores/709Cepeda.PDF>> [Consulta: 25 març 2010].
- CLARO PEÑARANDA, Luis Javier (2003). «Las competencias, una opción de vida». *Itinerario Educativo*. Bogotá, DC (Colòmbia), vol. 14, núm. 39-40, p. 137-144.
- COLL, Cèsar (2007). «Una encrucijada para la educación escolar». *Cuadernos de Pedagogía*. Monogràfic sobre competències bàsiques, núm. 370 (juliol-agost), p. 19-23.
- «Las competencias en la edad escolar: algo más que una moda y mucho menos que un remedio». *Aula de Innovación Educativa*, núm. 161, p. 34-39.
- (2008). *Las competencias básicas en educación*. Madrid: Alianza.
- COLL, Cèsar [et al.] (2007). *Avaluació continuada i ensenyament de les competències d'autoregulació*. Barcelona: ICE Universitat de Barcelona.
- COOLAHAN, J. (1996). «Compétences et connaissances». A: *Compétences clé pour l'Europe*. Estrasburg: Conseil de la Coopération Culturelle (CDCC).

- COROMINAS, Enric (2001). «Competencias genéricas en la formación universitaria». *Revista de Educación*, núm. 325, p. 299-321.
- COURTIAL, J. P.; ECALLE, J. (1999). «Compétences en lecture et représentation sociales de la lecture chez les enfants de 8 ans». *Bulletin de Psychologie*, vol. 54, núm. 4, p. 463-472.
- CRAHAY, Marcel (2006). «Dangers, incertitudes, et incomplétude de la logique de la compétence en éducation». *Revue Française de Pédagogie*, núm. 154, p. 97-110.
- CUADERNOS DE PEDAGOGÍA (2001). «Tema del mes: Siglo XXI. Competencias para sobrevivir. Lo que debería aprender cualquier persona para poder enfrentarse a los nuevos retos de la sociedad de la información». «Diez competencias básicas». *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 298, p. 56-78.
- (2007). núm. 370 (juliol-agost) [Número monogràfic sobre competències bàsiques].
- DAZIEL, M.; SUÁREZ, I. (ed.) (1994). *Las competencias*. Barcelona: Planeta.
- «Decret 142/2007, de 26 de juny, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria». DOGC (29 juny 2007).
- «Decret 143/2007, de 26 de juny, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria». DOGC (29 juny 2007).
- DELORS, J.; DRAXLER, A. (2001). «From Unity of Purpose to Diversity of Expression and Needs: A Perspective from UNESCO». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*. Göttingen, Alemanya: Hogrefe & Huber, p. 214-221.
- DENYER, Monique; FURNÉMONT, Jacques; POULAIN, Roger; VANLOUBBEECK, Georges (2008). *Las competencias en la educación: Un balance*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT (2000). *Identificació de les competències bàsiques de l'ensenyament obligatori*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- (2002). *Competències bàsiques: educació secundària obligatòria: primer cicle: curs 2001-2002: proves d'avaluació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Servei de Difusió i Publicacions.
- (2003a). *Competències bàsiques: educació secundària obligatòria: primer cicle: curs 2002-2003: proves d'avaluació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Servei de Difusió i Publicacions.
- (2003b). *Relació de competències bàsiques*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Ensenyament, Consell Superior d'Avaluació.
- DEPARTAMENT D'EDUCACIÓ (2010). *Les competències bàsiques en el currículum* [en línia]. <<http://phobos.xtec.cat/edubib/intranet/index.php?module=P%E0gines&func=display&pageid=28>> [Consulta: 25 març 2010].
- DESECO (2005). *Definition and Selection of Key Competencies-Executive Summary* [en línia] <<http://www.deseco.admin.ch/bfs/deseco/en/index/02.parsys.43469.download.List.2296.DownloadFile.tmp/2005.dskcexecutivesummary.en.pdf>> [Consulta: 27 juny 2009].

- DESECO PROJECT WEB SITE (2002). <www.deseco.admin.ch>. [Consulta: 25 març 2010].
- Diari Oficial de la Unió Europea (30 desembre 2006). *Recomendación del Parlamento Europeo y del Consejo de 18 de diciembre de 2006 sobre las competencias clave para el aprendizaje permanente* (2006/962/CE).
- DÍAZ BARRIGA, Ángel (2006). «El enfoque de competencias en educación. ¿Una alternativa o un disfraz de cambio?». *Perfiles Educativos*, vol. 28, núm. 111, p. 7-36.
- DOLZ, J.; OLLAGNIER, E. (2002). *L'énigme de la compétence en éducation*. Brussel·les: De Boeck.
- DUGUÉ, E. (1999). «La logique de la compétence: le retour du passé». *Education Permanente*, núm. 140, p. 7-17.
- ENGEL, Anna; BUSTOS, Alfonso (2009). «Evaluación de la competencia digital en primaria y secundaria». *Aula de Innovación Educativa*, núm. 181, p. 17-21.
- ERAUT, M. (1998). «Concepts of competence». *Journal of Interprofessional Care*, vol. 12, núm. 2, p. 127-139.
- ESCAMILLA, Amparo (2009). *Las competencias básicas: Claves y propuestas para su desarrollo en los centros*. Barcelona: Graó.
- (2009). *Las competencias en la programación de aula. Infantil y primaria (3-12 años)*. Barcelona: Graó.
- ESCUADERO, Juan Manuel (2007). *Competencias. Diseño del currículum* [en línea]. Titulaciones universitarias. <http://www.oriapat.net/documents/Competencias_disenodelcurrículum_Escudero.pdf> [Consulta: 25 març 2010].
- ESPINÓS, Joan-Lluís (2002). «Las competencias básicas en la educación obligatoria». *Aula de Innovación Educativa*, vol. 11, núm. 116, p. 71-76.
- ÉTHIER, Marc-André; LEFRANÇOIS, David (2008). «Desarrollo de competencias para la práctica política y comunitaria (educación para la ciudadanía)». *Aula de Innovación Educativa*, núm. 170, p. 31-36.
- ETTAYEBI, Moussadak; OPERITI, Renato; JONNAERT, Philippe (2009). *Logique de compétences et développement curriculaire: Débats, perspectives et alternative pour les systèmes éducatifs*. París: L'Harmattan.
- EURYDICE (2002). *Competences clés: un concept en développement dans l'enseignement général obligatoire*. Brussel·les: Eurydice, Unité Européenne. (Enquête; 5). Commission Européenne. Direction Générale de l'Éducation et de la Culture.
- (2002). *Key competencies: a developing concept in general compulsory education* núm. Brussel·les: Eurydice, European Unit (Eurydice Survey; 5). Directorate-General for Education and Culture, European Commission.
- (2003). *Las competencias clave: un concepto en expansión dentro de la educación general obligatoria*. Madrid: Centro de Información y Documentación Educativa; Unidad Europea de Eurydice. También disponible en línea: <http://eacea.ec.europa.eu/ressources/eurydice/pdf/0_integral/031ES.pdf> [Consulta: 25 març 2010].

- EVERS, F. T., RUSH, J. C.; BERDROW, I. (1998). *The bases of competence: Skills for lifelong learning and employability*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- FARSTAD, Halfsdan (2004). «Las competencias para la vida y sus repercusiones en la educación». 47.ª Reunión de la Conferencia Internacional de Educación de la UNESCO. Ginebra: UNESCO. <<http://www.ibe.unesco.org/International/ICE47/Spanish/Organisation/Workshops/Background%20at-3-ESP.pdf>> [Consulta: 9 noviembre 2008].
- FERNÁNDEZ, José M. (2005). «Matriz de competencias del docente de educación básica». *Revista Iberoamericana de Educación*, vol. 36, núm. 2, p. 1-14.
- FRANCESCO, Gabriella di (2003). *Le competenze per l'occupabilità: Concetti chiave e approcci di analisi*. Milà: Franco Angeli. ISFOL.
- FRATCZAK-RUDNICKA, B.; TORNEY-PURTA, J. (2001). «Competencies for Civil and Political Life in Democracy». A: *Additional DeSeCo Expert Papers*. Briefing materials prepared for DeSeCo's 2nd International Symposium. Neufchâtel: Swiss Federal Statistical Office.
- FUENTES, Eduardo José; GONZÁLEZ, Mercedes; RAPOSO, Manuela (2008). «Desarrollar competencias en la formación inicial de maestros: valoraciones, retos y propuestas». *Innovación Educativa*, núm. 18, p. 45-68.
- GAIRÍN, Joaquín (2007). «Competencias para la gestión del conocimiento y el aprendizaje». *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 370, p. 24-27.
- GALINDO, P. (2006). «Cultura Ético-Emprendedora (E2) y desarrollo de competencias transversales clave para la inserción sociolaboral de los universitarios». *Revista de Educación de la Universidad de Granada*, núm. 19, p. 129-146.
- GARAGORRI, Xabier (2007a). «Currículo basado en competencias: aproximación al estado de la cuestión». *Aula de Innovación Educativa*, núm. 161, p. 47-55.
- (2007b). «Propuestas curriculares basadas en competencias en el ámbito europeo». *Aula de Innovación Educativa*, núm. 161, p. 56-59.
- (2009). «Competencia en iniciativa y espíritu emprendedor». *Aula de Innovación Educativa*, núm. 182, p. 7-16.
- GELABERT Martín o. p., (2008). «Formarse para hablar de Dios con competencia teológica y educativa». *Educadores*, núm. 225, p. 49-65.
- GILOMEN, H.; RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (2001). «Concluding Remarks». A: Rychen, D. S.; Salganik, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*, p. 247-251. Göttingen, Alemania: Hogrefe & Huber.
- GIMENO, José; PÉREZ, Ángel; MARTÍNEZ, Juan Bautista; TORRES, Jurjo; ANGULO, Félix; ÁLVAREZ, Juan Manuel (2008). *Educación por competencias, ¿qué hay de nuevo?*. Madrid: Morata.
- GIRÁLDEZ, Andrea (2007). *Competencia cultural y artística*. Madrid: Alianza.
- GIRONDO, Luisa (2005). «La competencia i els aprenentatges escolars: l'àrea de matemàtiques». *Comunicació Educativa*, núm. 18, p. 14-19.
- (2006). «Competència matemàtica i pràctica educativa». *Guix*, núm. 329, p. 16-23.

- GONCZI, A. (2002). *Teaching and Learning of the Key Competencies*. Presentation at DeSeCo's 2nd International Symposium. Neuchâtel: Swiss Federal Statistical Office.
- GONZÁLEZ GALLEGU, Isidoro (2009). «Las competencias en la educación obligatoria: La necesidad de establecer taxonomías». *Aula de Innovación Educativa*, núm. 170, p. 8-12.
- GONZÁLEZ, J.; WAGENAAR, R. (2003). *Tuning educational structures in Europe: informe final, fase uno*. Bilbao: Universidad de Deusto / Groningen.
- GOÑI ZABALA, Jesús M. (2008). *El desarrollo de la competencia matemática*. Barcelona: Graó.
- GOODY, J. (2001). «Competencies and Education: Contextual Diversity». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*, p. 175-190. Göttingen, Alemania: Hogrefe & Huber.
- GUERRERO, A. (2005). «La oportunidad del enfoque de las competencias y la desigual competencia por las oportunidades escolares y laborales». A: BRUNET, I. (comp.). *Competencias, igualdad de oportunidades y eficacia de la formación continua*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, p. 65-87.
- GUERRERO, A.; ACOSTA, E.; TABORDA, A. (1999). *Competencias claves para la Orientación Ocupacional*. Madrid: GPS.
- HARRIS, B. (2001). «Are All Key Competencies Measurable? An Education Perspective». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*, p. 222-227. Göttingen, Alemania: Hogrefe & Huber.
- HASTE, H. (2001). «Ambiguity, Autonomy, and Agency: Psychological Challenges to New Competence». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*, p. 93-120. Göttingen, Alemania: Hogrefe & Huber.
- HERNÁNDEZ PINA, Fuensanta (2005). *Aprendizaje, competencias y rendimiento en Educación Superior*. Madrid: La Muralla.
- HUTMACHER, W. (1997). «Key competences in Europe». *European Journal of Education*, vol. 32, núm. 1, p. 45-58.
- Ibarra, A. (2000). «Formación de los recursos humanos y competencia laboral». *Boletín Cinterfor*, núm. 149, p. 95-107.
- «I contenuti essenziali per la formazione di base. Documento». *Annali della Pubblica Istruzione* [Florència], vol. 44, núm. 1-2 (1998), p. 3-59.
- IGLESIAS RODRÍGUEZ, Ana (2009). *Las competencias en educación*. Salamanca: Universidad de Salamanca. Escuela de Educación y Turismo de Ávila.
- INECSE (2004). *Competencias básicas generales. Ámbito matemático y lingüístico*. Madrid: MEC.
- JAULÍN PLANA, Carmen (2007). *La competencia profesional: perspectiva dialógica sobre el Sistema Nacional de Formación Profesional*. Madrid: Síntesis.
- JIMÉNEZ, Miguel Ángel (2009). «Competencias y metodologías: del piragüista de aguas bravas al remero de trainera». *Educadores*, núm. 229, p. 20-36.
- JONES, Lynn; MOORE, Rob (2008). «Apropiación del concepto de competencia: competen-

- cia, movimiento de la Nueva Derecha y el proyectado cambio cultural». *Profesorado*, vol. 12, núm. 3. [Monogràfic] Disponible a: <<http://www.ugr.es/local/recfpro/Rev123.html>>.
- JONNAERT, Philippe (1988). *Conflits de savoirs et didactique*. Brussel·les: De Boek.
- (2002). *Compétences et socioconstructivisme. Un cadre théorique*. Paris; Brussel·les: De Boek-Université.
- (2006). *La compétence comme organisateur des programmes de formation revisitée, ou la nécessité de passer de ce concept à celui de «l'agir compétent»*. Ginebra: Bureau International de l'Éducation; BIE: UNESCO.
- (2007). *Le concept de compétence revisitée*. Mont-real: Observatoire des Réformes en Éducation. Université du Québec.
- JONNAERT, Philippe; BARRETTE, Johanne; BOUFRAHI, S.; MASCOTRA, Domenico (2004). «Contribution critique au développement des programmes d'études: compétences, constructivisme et interdisciplinarité. Note de synthèse». *Revue des Sciences de l'Éducation*, vol. 30, núm. 3, p. 667-696.
- JONNAERT, Philippe; BARRETTE, Johanne; MASCOTRA, Domenico; YAYA, Mane (2008). «La competencia como organizadora de los programas de formación: hacia un desempeño competente». *Profesorado*, vol. 12, núm. 3. Monogràfic. Disponible a: <<http://www.ugr.es/local/recfpro/Rev123.html>> [Consulta: 25 març 2010].
- JONNAERT, Philippe; LAUWAERS, A.; PELTIER, E. (1992). *Facettes d'un apprentissage*. Laboratoire de pédagogie expérimentale, Faculté de Psychologie et des Sciences de l'Éducation.
- JONNAERT, Philippe; ETTAYEBI, Moussadak; DEFISE, Rosette (2009). *Curriculum et compétences: un cadre opérationnel*. Brussel·les: De Boeck.
- KEATING, D. P. (2001). «Definition and Selection of Competencies from a human development perspective». A: *Additional DeSeCo Expert Papers*. Comunicació al DeSeCo's 2nd International Symposium. Neuchâtel (Suïssa): Swiss Federal Statistical Office.
- KEGAN, R. (2001). «Competencies as Working Epistemologies: Ways We Want Adults to Know». A.: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*, p. 192-204. Göttingen, Alemania: Hogrefe & Huber.
- KETELE, Jean-Marie de (2006). «Caminhos para a Avaliação de Competencias». *Revista Portuguesa de Pedagogia*, vol. 40, núm. 3, p. 135-147.
- (2008). «Acercamiento socio-histórico al enfoque por competencias en la enseñanza». *Profesorado*, vol. 12, núm. 3. [Monogràfic] Disponible a: <<http://www.ugr.es/~recfpro/rev123ART1.pdf>> [Consulta: 25 març 2010].
- LARA ROS, S. (2008). «Las competencias básicas necesarias para los ciudadanos del s. XXI: una revisión de los principales estudios internacionales». *XIV Congreso Nacional de Pedagogía y III Iberoamericano*. Saragossa, 17-20 de setembre. Saragossa: Sociedad Española de Pedagogía: Universidad de Zaragoza. Departamento de Ciencias de la Educación. p. 1699-1708. [Edició en CD-ROM].
- LASNIER, F. (2000). *Réussir la formation par compétences*. Mont-real: Guérin.

- LÁZÁR, Ildikó (2005). *Intégrer la compétence en communication interculturelle dans la formation des enseignants*. Estrasburg: Éditions du Conseil de l'Europe. Centre Européen pour les Langues Vivantes.
- LE BOTERF, G. (1994). *De la compétence. Essai sur un attracteur étrange*. Paris: Les Éditions d'Organisation.
- (1997). *La gestión de las competencias*. Barcelona: Gestión 2000.
- (1998). «Évaluer les compétences. Quels jugements? Quels critères? Quelles instances?». *Éducation Permanente*, núm. 135, p. 143-151.
- (2001). *Ingeniería de las competencias*. Barcelona: Gestión 2000.
- (2004). *Construire les compétences individuelles et collectives*. Paris: Les Éditions d'Organisation.
- (1997). *De la compétence à la navigation professionnelle*. Paris: Les Éditions d'Organisation.
- LEC (2009). «Llei 12/2009, del 10 de juliol, d'educació». DOGC (16 juliol 2009).
- «Le competenze di base degli adulti. (I i II)». *Quaderni degli Annali dell'Istruzione* [Roma], núm. 96 (2001), p.108; núm. 97 (2001), p. 239. [Número monogràfic].
- LEGENDTRE, Marie-Françoise (2008). «La notion de compétence au coeur des réformes curriculaires: effet de mode ou moteur de changement en profondeur?» A: AUDIGIER, François; TUTIAUX-GUILLON, Nicole (dir.). *Compétences et contenus. Les curriculums en question*. Brussel-les: De Boeck, p. 27-50.
- LEGENDTRE, R. (1993). *Dictionnaire actuel de l'éducation*. Mont-real, Quebec: Guerin.
- LEONART, L. D.; UTZ, R. T. (1979). *La enseñanza como desarrollo de competencias*. Madrid: Anaya.
- LEVY, F.; MURNANE, R. J. (2001). «Key Competencies Critical to Economic Success». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. [ed.]. *Defining and Selecting Key Competencies*, p. 151-174. Göttingen, Alemania: Hogrefe & Huber.
- LÉVY-LEBOYER, C. (1997). *Gestión de las competencias: cómo analizarlas, cómo evaluarlas, cómo desarrollarlas*. Barcelona: Gestión 2000, 2a ed. 2003.
- LOE (2006). «Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación». BOE (4 maig 2006).
- LÓPEZ, Carolina; FARIAS, Paula; PELLO, Rodrigo; BARREDA, Luciano (2008). «Una competencia básica: el arte de crear historias. Un juego de humor muy serio». *Educadores*, núm. 225, p. 95-108.
- LOUIS, R.; JUTRAS, F.; HENSLER, H. (1996). «Des objectifs aux compétences: implications pour l'évaluation de la formation initiale des maîtres». *Revue Canadienne de l'Éducation*, vol. 21, núm. 4, p. 414-432.
- LUENGO, Julián; LUZÓN, Antonio; TORRES, Mónica (2008). «Las reformas educativas basadas en el enfoque por competencias: una visión comparada». *Profesorado*, vol. 12, núm. 3. [Monogràfic]. Disponible en línia a: <<http://www.ugr.es/local/recfpro/Rev123.html>> [Consulta: 25 març 2010].
- LUNA, Marta (2000). «El poder de la competencia alfabética». *Educar*, núm. 26, p. 75-87.

- MALLART, Joan (2002a). *Didàctica de la competència comunicativa en llengua catalana*. Memòria inèdita. 10 v.
- (2002b). «Competencias básicas y enseñanzas mínimas del currículum de Lengua». *Revista de Educación*, núm. 329, p. 219-238.
- (2003). «Competencias básicas». A: RODRÍGUEZ DIÉGUEZ, J. L. (dir.); SALVADOR MATA, F.; BOLÍVAR BOTÍA, A. (coord.). *Diccionario Enciclopédico de Didáctica*, vol. 1. Màlaga: Aljibe, p. 180-181.
- (2005). *L'apprentissage des compétences clé dans l'éducation plurilingue*. París: Assises Européennes du Plurilinguisme. També disponible en línia a: <http://www.europe-avenir.com/TI_Mallart.doc> [Consulta: 25 març 2010].
- (2009). «Ecoformación, competencia transdisciplinaria: De la conciencia ambiental a la competencia ecológica en los planes de estudio de educación superior». A: MEDINA, Antonio; TORRE, Saturnino de la. *Una universidad para el siglo XXI. Espacio Europeo de Enseñanza Superior: Una mirada transdisciplinaria, ecoformadora e intercultural*. Madrid: Universitas, p. 73-86.
- (2010). «Didàctica de la competència comunicativa plurilingüe i intercultural». Comunicació al II Congrés Internacional de Didàctiques. Girona, del 3 al 6 de febrer de 2010. Girona: Universitat de Girona. Departament de Didàctiques Específiques, p. 96. [Publicació en CD-ROM]
- MARBACH, V. (1999). *Évaluer et rémunérer les compétences*. París: Les Éditions d'Organisation.
- MARCO STIEFEL, Berta (2007). «La adquisición de competencias, una novedad de la LOE». *Religión y Escuela*, núm. 209, p. 31.
- (2008). *Competencias básicas. Hacia un nuevo paradigma educativo*. Madrid: Narcea.
- MARINA, José Antonio; BERNABEU, Rafael (2007). *Competencia social y ciudadana*. Madrid: Alianza.
- MARTÍN, Elena (2007). «Evaluación de centros, competencias y mejora del aprendizaje». *Cuadernos de Pedagogía*. Monogràfic sobre competències bàsiques, núm. 370 (juliol-agost), p. 64-70.
- MARTÍN, Elena; MORENO, Amparo (2007). *Competencia para aprender a aprender*. Madrid: Alianza.
- MARTÍNEZ BONAFÉ, Jaume (2005). «La formación del profesorado y el discurso de las competencias». *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, vol. 18, núm. 3, p. 127-144.
- MARTÍNEZ MORENO, Jaume (2008). *Competencias básicas en matemáticas: Una nueva práctica*. Barcelona: Wolters Kluwer.
- MASCIOTRA, Domenico (2007). *Agir compétent: un approche situationnelle*. Mont-real: Université du Québec. Observatoire des Réformes en Éducation.
- MASCIOTRA, Domenico; MEDZO, Fidèle (2009). *Développer un agir compétent: Vers un curriculum pour la vie*. Brussel·les: De Boeck.

- MEDINA RIVILLA, Antonio (2009). *Formación y desarrollo de las competencias básicas*. Madrid: Universitas.
- MEIRIEU, Philippe (1991). *Apprendre... oui mais comment?* París: ESF, 8a ed.
- (2005). *Lettre à un jeune professeur. Pourquoi enseigner aujourd'hui*. París: ESF.
- MEIRIEU, Philippe; DEVELAY, M. (1992). *Émile, reviens vite... ils sont devenus fous*. París: ESF.
- MEIRIEU, Philippe; DEVELAY, M.; DURAND, C.; MARIANI, Y. (dir.) (1996). *Le transfert des connaissances en formation initiale et continue*. Lió: Centre Régional de Documentation Pédagogique.
- MÉRIDA, Rosario (2006). «Convergencia europea y la formación de competencias para la Educación Infantil en la Universidad». *Revista de Educación*, núm. 341, p. 663-686.
- MÉRIDA, Rosario; GONZÁLEZ, Elena (2009). «La adquisición de competencias en Magisterio de Educación Infantil: tendiendo puentes entre el contexto académico y los escenarios laborales». *Bordón*, vol. 61, núm. 2, p. 93-108.
- MERTENS, L. (1998). *La gestión por competencia laboral en la empresa y la formación profesional*. Madrid: OEI.
- MEUNIER, O. (2005). *Standards, compétences de base et socle commun*. Lió: Institut National de la Recherche Pédagogique. Disponible en línea a: <<http://www.inrp.fr/vst/Dossiers/Standards/sommaire.htm>> [Consulta: 25 març 2010].
- MIGUEL, Mario de (dir.) (2005). *Modalidades de enseñanza centradas en el desarrollo de competencias: Orientaciones para promover el cambio metodológico en el Espacio Europeo de Educación Superior*. Oviedo: Universidad de Oviedo.
- MIGUEL, Mario de (coord.) (2006). *Metodología de enseñanza y aprendizaje para el desarrollo de competencias*. Madrid: Alianza.
- MILLANA, Marcella (2008). «El discurso post-Lisboa sobre la inadecuación de habilidades y potenciación de las competencias». *Profesorado*, vol. 12, núm. 3. [Monogràfic] Disponible en línea a: <<http://www.ugr.es/local/recfpro/Rev123.html>> [Consulta: 9 desembre 2009].
- MITRANI, A. [et al.] (1994). *Las competencias*. Barcelona: Planeta.
- MONEREO, Carles (2009). «Competencia digital: para qué, quién, dónde y cómo debe enseñarse». *Aula de Innovación Educativa*, núm. 181, p. 9-12.
- MONEREO, Carles (coord.) (2005). *Internet y competencias básicas: Aprender a colaborar, a comunicarse, a participar, a aprender*. Barcelona: Graó.
- MONEREO, Carles; POZO, Juan Ignacio (2007). «Competencias para (con)vivir con el siglo XXI». *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 370, p. 12-18.
- MONGUILOT, I. (2007). «Las competencias básicas y el currículo». Comunicació al XXVII Congreso. *Las competencias básicas y la convivencia en los centros*. Asociación Nacional de Inspectores de Educación, Bilbao, 4-6 octubre de 2007.
- MOORE, Danièle; CASTELLOTTI, Véronique (ed.) (2009). *La compétence plurilingue: regards francophones*. Berna: Peter Lang.

- MORA, José-Ginés (2003). «Competencias y empleo de los jóvenes graduados universitarios». *Revista de Educación*, núm. 330, p. 157-170.
- MORILLAS GÓMEZ, María Dolores (2006). *Competencias para la ciudadanía: Reflexión, decisión, acción*. Madrid: Narcea; Ministerio de Educación y Ciencia.
- MOYA OTERO, José (2007). «De la competencia: texto y contexto». *Uno*, núm. 46, p. 25-33.
- MULDER, Martin; WEIGEL, Tanja; COLLINGS, Kate (2008). «El concepto de competencia en el desarrollo de la educación y formación profesional en determinados países, miembros de la UE: un análisis crítico». *Profesorado*, vol. 12, núm. 3. Monogràfic disponible a: <<http://www.ugr.es/local/recfpro/Rev123.html>> [Consulta: 9 diciembre 2009].
- MUÑOZ LABRAÑA, Carlos (2008). «Desarrollar competencias: Un desafío de los docentes de primaria». *Aula de Innovación Educativa*, núm. 170, p. 13-15.
- NAVÍO GÁMEZ, Antonio (2000). «Recopilación bibliográfica sobre competencias». *Educación*, núm. 26, p. 89-97.
- (2005a). *Las competencias profesionales del formador: Una visión desde la formación continua*. Barcelona: Octaedro.
- (2005b). «Propuestas conceptuales en torno a la competencia profesional». *Revista de Educación*, núm. 337, p. 213-234.
- NCREL (North Central Regional Educational Laboratory) (2001). «Destrezas en auge para el siglo XXI» [en línea]. <<http://www.metiri.com/features.html>> [Consulta: 25 març 2010].
- OATES, T. (2001). «Key Skills/Key Competencies-avoiding the pitfalls of current initiatives». A: *Additional DeSeCo Expert Papers*. Ponència al DeSeCo's 2nd International Symposium. Neuchâtel (Suïssa): Swiss Federal Statistical Office.
- OCDE (Organisation for Economic Co-operation and Development) (1999). *Measuring Student Knowledge and Skills: A New Framework for Assessment*. París: OCDE.
- (2001a). *The Well-being of Nations. The Role of Human and Social Capital*. París: OCDE.
- (2001b). *Meeting of the OECD Education Ministers*, París, 3-4 abril 2001; Investing in Competencies for all (communiqué): <<http://www.oecd.org/dataoecd/48/24/1870589.pdf>> [Consulta: 25 març 2010].
- (2002). *Définitions et sélection des compétences. Fondements théoriques et conceptuels. Documents de stratégie*. París: DEELSA; ED: CERI; CD.
- (2005). *Definition and Selection of Key Competencies: Executive Summary*. Disponible en línea a: <<http://www.oecd.org/dataoecd/47/61/35070367.pdf>> [Consulta: 12 diciembre 2006].
- OIT (2003). *Sistema normalizado de competencia laboral*. Disponible en línea a: <<http://www.ilo.org/public/spanish/region/ampro/cinterfor/temas/complab/observ/iii/mexico/i.htm>> [Consulta: 12 gener 2007].
- ORTEGA, Tomás (2005). *Conexiones matemáticas: Motivación del alumnado y competencia matemática*. Barcelona: Graó.

- ORTEGA RUIZ, Rosario (2007). «Competencias para la convivencia y las relaciones sociales». *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 370, p. 32-35.
- OUANE, A. (2002). *Defining and Selecting Key Competencies in Lifelong Learning*. Presentation at DeSeCo's 2nd International Symposium. Neuchâtel (Suïssa): Swiss Federal Statistical Office.
- PALLASCIO, R. (2000). *Une analyse des mathématiques du primaire dans le nouveau curriculum québécois*. Ponència al Congrés «Des mathématiques pour le monde», 5, 6 i 7 de maig de 2000. Mont-real (Quebec): Université Laval.
- PÉREZ ALONSO-GETA, P. M.; CÁNOVAS, P.; GERVILLA, E. (1999). «Valores, actitudes y competencias básicas del alumno en la enseñanza obligatoria». *Teoría de la Educación*, núm. 11, p. 53-83.
- PÉREZ ESCODA, Núria (2005). «Competencias para la vida y el bienestar». A: ÁLVAREZ, M.; BISQUERRA, R. (coord.). *Manual de orientación y tutoría* (versió electrònica). Barcelona: Praxis.
- PÉREZ ESTEVE, Pilar; ZAYAS, Felipe (2007). *Competencia en comunicación lingüística*. Madrid: Alianza.
- PÉREZ GÓMEZ, Ángel I. (2007). *La naturaleza de las competencias básicas y sus aplicaciones pedagógicas*. Santander: Gobierno de Cantabria. Consejería de Educación. Disponible en línea a: <http://213.0.8.18/portal/Educantabria/Congreso%20Competencias%20Basicas/Publicaciones/Cuadernos_Educacion_1.PDF> [Consulta: 31 juliol 2009].
- PERRENOUD, Philippe (1997). *Construire des compétences dès l'école*. París: ESF. [5a ed., 2008. Versió castellana: *Construir competencias desde la escuela*. Santiago de Xile: Dolmen, 2000]
- (1999a). *Dix nouvelles compétences pour enseigner: invitation au voyage*. Issy-les-Moulineaux: ESF [5a ed., 2006. Versió castellana: *Diez nuevas competencias para enseñar. Invitación al viaje*. Barcelona: Graó, 2004]
- (1999b). «Gestion de l'imprévu, analyse de l'action et construction de compétences». *Education Permanente*, núm. 140, p. 123-145.
- (2000). *L'approche par compétences, ¿une réponse à l'échec scolaire?*. Ginebra: Université de Genève. Faculté de Psychologie et de Sciences de l'Éducation.
- (2001a). «La formación de los docentes en el siglo XXI». *Revista de Tecnología Educativa*, [Santiago de Xile], vol. 14, núm. 3, p. 503-523.
- (2001b). «The Key to Social Fields: Competencies of an Autonomous Actor». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*, p. 121-150. Göttingen, Alemanya: Hogrefe & Huber.
- (2003). «Les competències al servei de la solidaritat». *Guix*, vol. 27, núm. 298, p. 6-12.
- (2004a). *Dix nouvelles compétences pour enseigner: invitation au voyage*. Issy-les-Moulineaux: ESF. [Versió castellana: *Diez nuevas competencias para enseñar*. Barcelona: Graó, 2004]
- PERRENOUD, Philippe (2004b). «La clave de los campos sociales: competencias del autor

- autónomo». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Definir y seleccionar las competencias fundamentales para la vida*. Mèxic: FCE, p. 216-261.
- PERRENOUD, PHILIPPE (2006). *El oficio de alumno y el sentido del trabajo escolar*. Madrid: Popular.
- PESQUERO, Encarnación; SÁNCHEZ, María E.; GONZÁLEZ, Mairena; MARTÍN, Rosa (2008). «Las competencias profesionales de los maestros de Primaria». *Revista Española de Pedagogía*, núm. 241, p. 447-466.
- PISA (2000). *La medida de los conocimientos y destrezas de los alumnos. La evaluación de la lectura, las matemáticas y las ciencias en el Proyecto PISA 2000*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.
- PISA (2006). *PISA 2006. Marco de evaluación. Conocimientos y habilidades en ciencias, matemáticas y lectura*. Madrid: Santillana: MEC.
- POZO, Juan Ignacio; MONEREO, Carles (2007). «Carta abierta a quien competa». *Cuadernos de Pedagogía*, monogràfic sobre competències bàsiques, núm. 370 (juliol-agost), p. 87-90.
- PUENTE, J. (2005). *La evaluación de las competencias básicas*. Madrid: Instituto Nacional de Evaluación y Calidad del Sistema Educativo.
- PUIG, Josep M.; MARTÍN, Xus (2007). *Competencia en autonomía e iniciativa personal*. Madrid: Alianza.
- PUIG, Josep M.; MARTÍN, Xus (2007). *Les set competències bàsiques per educar en valors*. Barcelona: Graó.
- RAMOS, Eduardo (2009). Modelo y niveles de la competencia matemática. A: MEDINA, Antonio. *Formación y desarrollo de las competencias básicas*. Madrid: Universitas, p. 335-370.
- «Real Decreto 1513/2006, de 7 de diciembre por el que se establecen las enseñanzas mínimas de la Educación primaria», BOE, núm. 293 (8 desembre 2006), p. 43053-43102.
- REY, Bernard (1996). *Les compétences transversales en question* núm. París: ESF.
- (2000). «¿Existen las competencias transversales?». *Educación*, núm. 26, p. 9-17.
- REY, B.; CARETTE, V.; DEFRANCE, A.; KAHN, S. (2002). «Création d'épreuves étalonnées en relation avec les nouveaux socles de compétences pour l'enseignement fondamental». *Le point sur la recherche en éducation* (abril). Brussel·les. Disponible en línia a: <www.enseignement.be> [Consulta: 30 juny 2009].
- (2003). *Les compétences à l'école: apprentissage et évaluation* núm. Brussel·les: De Boeck.
- RIAL SÁNCHEZ, Antonio (2008). «Diseñar por competencias, un reto para los docentes universitarios en el Espacio Europeo de Educación Superior». *Innovación Educativa*, núm. 18, p. 169-187.
- RICO ROMERO, Luis; LUPÍÁÑEZ GÓMEZ, José Luis (2008). *Competencias matemáticas desde una perspectiva curricular*. Madrid: Alianza.
- RIDGEWAY, C. (2001). «Joining and Functioning in Groups, Self-concept and Emotion Management». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*, p. 205-211. Göttingen, Alemania: Hogrefe & Huber.

- RITCHIE, L. (2001). «Key Competencies for Whom? A Labor Perspective». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*, p. 236-240. Göttingen, Alemanya: Hogrefe & Huber.
- RIU, Francesc (2007). «A vueltas con las competencias básicas». *Religión y Escuela*, núm. 210, p. 17.
- RODRÍGUEZ MORENO, M. Lluïsa (2006). *Evaluación, balance y formación de competencias laborales transversales. Propuesta para mejorar la calidad en la formación profesional y en el mundo del trabajo*. Barcelona: Laertes.
- ROEGIERS, Xavier (2000). «Saberes, capacidades y competencias en la escuela: una búsqueda de sentido». *Innovación Educativa*. Santiago de Compostela, núm. 10, p. 103-119.
- (2001). *Une pédagogie de l'intégration: compétences et intégration des acquis dans l'enseignement*. Brussel·les: De Boeck.
- (2002). *Élaborer un curriculum en termes de compétences: enjeux et démarches*. París: Agence Internationale de la Francophonie.
- (2003). *Des situations pour intégrer les acquis scolaires*. Brussel·les: De Boeck.
- (2004). *L'école et l'évaluation*. Brussel·les: De Boeck.
- (2006). «¿Se puede aprender a bucear antes de saber nadar? Los desafíos actuales de la reforma curricular». Ginebra: UNESCO-BIE. Disponible en línea a: <http://portal.unesco.org/culture/es/files/32177/11610072203currreform_challen_ibewpci_3.pdf/currreform_challen_ibewpci_3.pdf> [Consulta: 29 juny 2009].
- (2006). *L'APC, qu'est-ce que c'est ? Approche par les compétences et pédagogie de l'intégration expliquées aux enseignants*. París: EDICEF.
- (2007a). «Curricular reforms guide schools: but where to?». *Prospects*, vol. xxxvii, núm. 2, p. 155-186.
- (2007b). *Pedagogía de la integración: Competencias e integración de los conocimientos en la enseñanza*. San José (Costa Rica): Coordinación Educativa y Cultural Centroamericana: AECI.
- (2008). «Las reformas curriculares guían las escuelas: pero, ¿hacia dónde?». *Profesorado*, vol. 12, núm. 3. [Monogràfic]. Disponible en línea a: <<http://www.ugr.es/local/recfpro/Rev123.html>> [Consulta: 25 març 2010].
- (2009). «Desarrollo de la iniciativa y espíritu emprendedor desde la perspectiva de la pedagogía de la integración». *Aula de Innovación Educativa*, núm. 182, p. 17-20.
- ROMAINVILLE, M. (2006). «Les compétences en Belgique». *Cahiers Pédagogiques*, núm. 439, p. 23-25.
- ROMERO TRUÑO, Esther (2008). «Comunicar la experiencia de la fe con competencia personal». *Educadores*, núm. 225, p. 67-80.
- ROPÉ, F.; TANGUY, L. (2003). *Savoirs et compétences*. París: L'Harmattan.
- RUBIO, F.; CRUELLS, E. (1999). «Les competències transversals, una nova perspectiva per a la formació». *Taleia*, núm. 21, p. 32-35.

- RUL, Jesús; CAMBRA, Teresa (2007). «Educación y competencias básicas». *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 370, p. 71-81.
- RYCHEN, Dominique Simone (2001). «Introduction». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*. Göttingen, Alemania: Hogrefe & Huber, p. 1-15.
- (2003). «La naturalesa de les competències clau. Una perspectiva interdisciplinària i internacional. Alguns resultats del projecte DeSeCo de l'OCDE». *Congrés de competències bàsiques*. Barcelona, 26 i 27 de juny. [Publicació en CD-ROM]. Barcelona: Departament d'Ensenyament. També disponible en línia a: <<http://www20.gencat.cat/docs/Educacio/Documents/ARXIUS/conferencia1.pdf>> [Consulta: 25 març 2010].
- RYCHEN, Dominique Simone; SALGANIK, L. H. (2002). *Proceedings: DeSeCo Symposium on Definition and Selection of Key Competencies* (11-13 febrer 2002). Neufchâtel (Suïssa): Swiss Federal Statistical Office.
- RYCHEN, Dominique Simone; SALGANIK, L. H. (2006). *Key Competencies for a Successful Life and a Well-functioning Society: A Frame of Reference for Modern Democratic Societies*. Göttingen, Alemania: Hogrefe & Huber. [Versió castellana: *Las competencias clave para el bienestar personal, social y económico*. Archidona (Màlaga): Aljibe]
- RYCHEN, Dominique Simone; SALGANIK, L. H. (ed.). (2001). *Defining and Selecting Key Competencies*. Göttingen, Alemania: Hogrefe & Huber. [Versió castellana: *Definir y seleccionar las competencias fundamentales para la vida*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 2003]
- RYCHEN, Dominique Simone; TIANA, Alejandro (2004). *Developing key competencies in education: some lessons from international and national experience*. París: UNESCO.
- SAARNI, C. (1999). *The development of emotional competence*. Nova York: Guilford.
- SALGANIK, L. H. (2001). «Competencies for Life: A Conceptual and Empirical Challenge». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*, p. 17-32. Göttingen, Alemania: Hogrefe & Huber.
- SALGANIK, L. H.; RYCHEN D. S.; MOSER U.; KONSTANT, J. (1999). *Projects on Competencies in the OECD Context: Analysis of Theoretical and Conceptual Foundations*. Neufchâtel (Suïssa): SFSO: OECD: ESSI.
- SAINT-JEAN, Michèle (2004). *Le bilan des compétences*. París: L'Harmattan.
- SÁNCHEZ, Emilio (2007). «La universalización de las competencias culturales». *Cuadernos de Pedagogía*, monogràfic sobre competències bàsiques, núm. 370 (juliol-agost), p. 82-86.
- SARRAMONA, Jaume (2000a). «Competencias básicas al término de la escolaridad obligatoria». *Revista de Educación*, núm. 322, p. 255-288.
- (2000b). «Les competències bàsiques com a prevenció del fracàs escolar». *Escola Catalana*, núm. 372, p. 6-8.
- (2003). «L'aportació de Catalunya a la identificació, gradació i avaluació de les competències bàsiques». Ponència al Congrés de competències bàsiques. Barcelona, 26 i 27 de juny. Barcelona: Departament d'Ensenyament. [Publicació en CD-ROM]

- SARRAMONA, Jaume (2004). *Las competencias básicas en la educación obligatoria*. Barcelona: Ceac.
- SARRAMONA, Jaume (dir.) (1999). *Identificació de les competències bàsiques en l'ensenyament obligatori*. Barcelona: Consell Superior d'Avaluació del Sistema Educatiu: FREREF Fondation des Régions Européennes pour la Recherche en Éducation et en Formation.
- SARRAMONA, Jaume; PINTÓ, C. (2000). «Identificació de les competències bàsiques en l'ensenyament obligatori». *Educar*, núm. 26, p. 101-125.
- SCALLON, Gérard (2004). *L'évaluation des apprentissages dans une approche par compétences*. Brussel·les: De Boeck & Larcier; Quebec: Éditions du Renouveau Pédagogique.
- SCHNEIDER-GILOT, Maggy (2006). «Quand le courant pédagogique “des compétences” empêche une structuration des enseignements autour de l'étude et de la classification de questions parentes». *Revue Française de Pédagogie*, núm. 154, p. 86-96.
- SEGURA MORALES, Manuel (2007). *Jóvenes y adultos con problemas de conducta: Desarrollo de competencias sociales*. Madrid: Narcea.
- SKILBECK, Malcolm (1982). *A core curriculum for the common school*. Londres: Universitat de Londres. Institut d'Educació. [Lliçó inaugural]
- SOLÀ I MONTSERRAT, Pere (2001). «Els aprenentatges bàsics a l'educació». *Perspectiva Escolar*, núm. 252, p. 25-30.
- SOLÓRZANO PÉREZ, José Antonio (2008). «Competencias básicas pastorales: preparar el terreno». *Educadores*, núm. 225, p. 9-28.
- STEIN, S. (2000). *Equipped for the Future Content Standards: What Adults Need to Know and Be Able to Do in the 21st Century*. Washington, DC: National Institute for Literacy.
- SYMONE, R.; HERSH, L. (2006). *Las competencias clave para el bienestar personal, económico y social*. Archidona: Aljibe.
- TARDIF, Jacques (2008). «Desarrollo de un programa por competencias: De la intención a la puesta en marcha». *Profesorado*, vol. 12, núm. 3. [Monogràfic]. Disponible en línia a: <<http://www.ugr.es/local/recfpro/Rev123.html>> [Consulta: 25 març 2010].
- TEJADA FERNÁNDEZ, José (1999a). «Acerca de las Competencias Profesionales I». *Herramientas*, núm. 56, p. 20-30.
- (1999b). «Acerca de las competencias profesionales II». *Herramientas*, núm. 57, p. 8-14.
- TEJADA FERNÁNDEZ, José; NAVÍO GÁMEZ, Antonio (2005). «El desarrollo y la gestión de competencias profesionales: una mirada desde la formación». *Revista Iberoamericana de Educación* [Madrid: OEI], vol. 37 núm. 2, p. 1-15. Disponible en línia a: <<http://www.rieoi.org/deloslectores/1089Tejada.pdf>> [Consulta: 30 juny 2009].
- TIRADO, Vicent (2007). «Competencias para el acceso al mundo laboral y el ejercicio profesional». *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 370, p. 28-30.
- TRIANES, M. V. (1996). *Educación y competencia social: un programa en el aula*. Archidona (Màlaga): Aljibe.

- TRIANES, M. V. [et al.] (1997). *Competencia social: su educación y tratamiento*. Madrid: Pirámide.
- TRIER, Uri Peter (2001a). «Defining Educational Goals: A Window to the Future». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*, p. 241-246. Göttingen, Alemania: Hogrefe & Huber.
- (2001b). «Twelve Countries Contributing to DeSeCo – A Summary Report». A: *Co-country Contribution Process*. Briefing materials prepared for DeSeCo's 2nd International Symposium. Neuchâtel (Suïssa): Swiss Federal Statistical Office. Disponible en línia a: <<http://www.deseco.admin.ch/bfs/deseco/en/index/05.parsys.1992.download.List.41429.DownloadFile.tmp/sfsodesecocpssummaryreport.pdf>> [Consulta: 25 març 2010].
- UNIVERSITAT DE BARCELONA (2008). *Competències transversals de la Universitat de Barcelona*. Document intern aprovat pel Consell de Govern de la UB el 10 d'abril de 2008.
- VALLS, Enric (2003). «Competències bàsiques de l'àmbit lingüístic». Ponència al Congrés de competències bàsiques. Barcelona, 26 i 27 de juny. Barcelona: Departament d'Ensenyament. [Publicació en CD-ROM]
- VALVERDE, O. [coord.] (2001). *El enfoque de la competencia laboral*. Montevideo: Departamento de Publicaciones de Cinterfor: OIT.
- VALZAN, Antonio (2003). *Interdisciplinarité et situations d'apprentissage: organiser des activités pédagogiques en intégrant les processus d'apprentissage, le projet, l'interdisciplinarité et les compétences dans les situations d'apprentissage*. París: Hachette.
- VARGAS ZÚNIGA, Fernando (2004). *Competencias clave y aprendizaje permanente: tres miradas a su desarrollo en América Latina y el Caribe*. Montevideo: Cinterfor.
- (2004). *Competencias clave y aprendizaje permanente*. Montevideo: Cinterfor. Disponible en línia a: <<http://www.cinterfor.org.uy/public/spanish/region/ampro/cinterfor/publ/vargas/index.htm>>. [Consulta: 10 novembre 2008].
- VERANO GAMBOA, Leonardo (2003). «En torno a la comprensión de la noción de competencias y su relación con la educación». *Itinerario Educativo* [Bogotá, Colòmbia], vol. 14, núm. 39-40, p. 145-155.
- VILLA, Aurelio; POBLETE, Manuel (dir.) (2007). *Aprendizaje basado en competencias: Una propuesta para la evaluación de las competencias*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- VILLAR ANGULO, Luis Miguel; ALEGRE, Olga María (2006). *Competencias para la formación de docentes universitarios*. Archidona (Màlaga): Aljibe.
- VIVANCOS, Jordi (2007). *Tratamiento de la información y la competencia digital*. Madrid: Alianza.
- WEINERT, F. E. (2001). «Concept of Competence: A Conceptual Clarification». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Defining and Selecting Key Competencies*. Göttingen (Alemania): Hogrefe & Huber, p. 45-66.

- WEINERT, F. E. (2004a). «Concepts of Competence». A: *The development of National educational Standards*. Berlín: Bundesministerium für Bildung und Forschung.
- (2004b). «Concepto de competencia: una aclaración conceptual». A: RYCHEN, D. S.; SALGANIK, L. H. (ed.). *Definir y seleccionar las competencias fundamentales para la vida*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, p. 94-127.
- WORLD BANK (2002). *Lifelong Learning in the Global Knowledge Economy*. A: Conference organized by The Baden-Württemberg Foundation for Development-Cooperation in cooperation with The World Bank Group and The German State of Baden-Württemberg. Stuttgart, 9-10 octubre 2002: <http://siteresources.worldbank.org/INTLL/Resources/Lifelong-Learning-in-the-Global-Knowledge-Economy/lifelonglearning_GKE.pdf> [Consulta: 9 desembre 2009].
- ZABALA, Antoni; ARNAU, Laia (2007). *11 ideas clave: Cómo aprender y enseñar competencias*. Barcelona: Graó.
- ZABALZA BERAZA, Miguel Ángel (2006). *Competencias docentes del profesorado universitario: Calidad y desarrollo profesional*. 2a ed. Madrid: Narcea [1a ed., 2003]